

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.04.6>

РОЗУМІННЯ ОBOB'ЯЗКУ ЗГІДНО З ВЧЕННЯМ Г. ХАРТА

Попович Т.П.,*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
<https://orcid.org/0000-0002-8333-3921>***Попович Т.П. Розуміння обов'язку згідно з вченням Г. Харта.**

Стаття присвячена розкриттю змісту категорії обов'язок згідно з вченням Г. Харта. Автором наголошується, що англійський філософ виділяє дві групи правил, які поєднуються між собою, і відображають сутність чи основу права (правової системи) як такого. Первинні правила (правила першого типу) встановлюють обов'язки, тобто приписують чинити щось чи утримуватися від чогось незалежно від волі осіб. Правила другого типу (вторинні) надають владу – публічну чи приватну, тобто надають первинним правилам офіційного статусу, юридичної дійсності, створюють можливості ввести нові правила першого типу, змінити чи скасувати старі правила або встановити контроль за їх виконанням (функціонуванням). Отже, право в Г. Харта зводиться до правил, які, серед іншого, приписують обов'язки, що повинні виконуватися незалежно від бажання індивідів.

Г. Харт розділяє правові та моральні обов'язки, враховує мотиваційну та навіть рефлексивно-критичну складову в сприйнятті обов'язків, які покладаються на індивіда законом. При цьому Г. Харт вказує на два вагомні аспекти, притаманні обов'язкам: по-перше, так званий «внутрішній аспект правил», тобто мотивація індивідів стосовно виконання ними визначених обов'язків; по-друге, фактор суспільного тиску, який показує, що від індивіда соціум очікує виконання ним обов'язків, подібно як і він може очікувати від інших такого ж виконання. Як правові, так і моральні обов'язки окреслюють межі поведінки індивідів, а їх виконання сприймається як мінімальний внесок осіб у суспільне життя. Разом із тим, особливості моральних обов'язків визначаються через їх посилену значимість, особливу форму морального тиску, імунітет до свідомої зміни та добровільний характер їх порушень. Більше того, існує низка проявів дії моралі (моральні ідеали та чесноти), які виходять за межі моральних обов'язків. Для існування ж правового обов'язку необхідна наявність наступних мінімальних умов: по-перше, існує правова система; по-друге, існує первинне правило, що накладає зобов'язання, якщо має місце певний набір фактів; по-третє, формується певний набір фактів.

Ключові слова: обов'язок, право, моральні обов'язки, правові обов'язки.

Popovych T.P. Understanding of obligation according to H. Hart's doctrine.

The article is devoted to the disclosure of the content of the category of obligation according to H. Hart's doctrine. The author emphasizes that the English philosopher singles out two groups of rules that are combined with each other and reflect the essence or basis of law (legal system) as such. Primary rules (rules of the first type) establish obligations, that is, prescribe to do something or refrain from something regardless of the will of individuals. The rules of the second type (secondary) provide power – public or private, that is, they give the primary rules an official status, legal validity, create opportunities to introduce new rules of the first type, change or cancel old rules, or establish control over their implementation (functioning). Therefore, the law in H. Hart is reduced to rules that, among other things, assign obligations that must be performed regardless of the wishes of individuals.

H. Hart separates legal and moral obligations, takes into account the motivational and even reflexive-critical component in the perception of the obligations imposed on an individual by law. At the same time, H. Hart points to two important aspects inherent in obligations: first, the so-called "internal aspect of rules", that is, motivation of individuals regarding their performance of obligations; secondly, the factor of social pressure, which shows that the society expects the individual to perform his obligations, just as he can expect the same performance from others. Both legal and moral obligations delineate the limits of the behavior of individuals, and their fulfillment is perceived as the minimum contribution of individuals to social life. At the same time, the specifics of moral obligations are determined by their heightened significance, a special form of moral pressure, immunity to conscious change, and the freewill nature of their violations. Moreover, there are a number of manifestations of morality (moral ideals and virtues) that go beyond moral obligations. The existence of a legal obligation requires the presence of the following minimum conditions: first, there is a legal system; second, there is a pri-

mary rule that imposes an obligation if a particular set of facts is present; thirdly, a certain set of facts is formed.

Key words: obligation, right, moral obligations, legal obligations.

Постановка проблеми. Г. Харт, попри концептуальну назву своєї основної праці («Поняття права»), насправді дуже обережно підходить до того, аби визначити природу права як такого. Більше того, не раз англійський вчений наголошує, що його ціль не стільки визначити чим є право, скільки через аналіз і критику вдосконалити правову теорію, спираючись на попередній досвід і, свого роду, згладжуючи певні кути. Так, філософ спершу відштовхується у трактуванні права (закону) від позиції Дж. Остіна (право як команда), яку, проте, не приймає до кінця. Англійський вчений переконаний, що команда – не наказ, підкріплений погрозою, але вона пов'язана з авторитетом (владою) [1, с. 28]. Закон як примусовий наказ характеризується ознакою постійності, стійкості [1, с. 31]. Слідуючи Дж. Остіну, він вказує на таку особливість законів як «загальна звичка підкорення», яка означає, що більшості наказів більшість тих, кому вони адресовані, підкорюється [1, с. 31].

Г. Харт справедливо звертає увагу на те, що існує низка законів, щодо яких неможливо застосувати трактування «накази, підкріплені погрозою». До прикладу, укладення договорів, складання заповітів, укладення шлюбних контрактів тощо. Подібні закони не накладають обов'язків чи зобов'язань, однак надають особам засоби здійснити їх бажання, наділяючи можливостями створювати деякі системи прав і обов'язків [1, с. 35-36]. З іншого боку, приходять до висновку філософ, все ж можливо стверджувати, що правила, які надають владу (правомочності), є «засобом створення обов'язків» [1, с. 41].

Стан опрацювання. Дослідженням правової концепції англійського філософа і теоретика права Г. Харта, в тому числі й у контексті розуміння обов'язків, займалися такі вчені, як: К. Гімма (K. Himma), М. Крамер (M. Kramer), С. Легарре (S. Legarre), С. Перрі (S. Perry), Д. Пріл (D. Priel), Б. Сімпсон (B. Simpson), Дж. Фінніс (J. Finnis), Л. Фуллер (L. Fuller), С. Шапіро (S. Shapiro) та ін.

Метою статті є дослідження та здійснення аналізу природи категорії обов'язку згідно з вченням Г. Харта.

Виклад основного матеріалу. Англійський вчений відзначає, що для розуміння деяких особливостей права часто кращою моделлю, аніж модель примусових наказів, здатна виступати модель обіцянки. Обіцяти означає: «сказати щось, що створить зобов'язання, яке зв'яже обіцяючого». Коли особа дає обіцянку, вона накладає на себе обов'язки, надаючи іншим права. Подібні ас-

пекти можуть бути застосовані й до законодавця, оскільки він не завжди лише той, хто віддає накази іншим, перебуваючи над власним законом. Він часто може, як обіцяючий, бути зобов'язаним підпадати під владу законів [1, с. 51-52]. Обіцянка розкриває таку рису зобов'язання як незалежність від змісту. Зокрема, зобов'язання, свідомо створені обіцянкою, можуть так само свідомо бути скасованими обіцянкою. Така незалежність не тягне за собою будь-яких обмежень щодо дій, які особа може зробити для себе обов'язковими, пообіцявши їх виконати [2, р. 102].

Г. Харт намагається довести слабкість і хиткість «звички підкорюватися» законам як основи для існування свого роду впорядкованих відносин у суспільстві. Для демонстрації наводиться приклад із правителями Рексом і Рексом II. Зовсім не очевидно, що підкорення Рексу і сприйняття його як законодавця перенесеться й на Рекса II. На противагу звичці вчений подає один вагомий аспект – «внутрішній аспект правил». Йдеться про те, що хоча б деяка частина групи розглядає певну поведінку як загальний стандарт, якому повинна слідувати вся група як ціле. Внутрішній аспект правил полягає у регулярній і одноманітній поведінці [1, с. 63]. Внутрішній аспект правил дає змогу зрозуміти, чому громадяни вважають, що закону слід дотримуватися [3, р. 683]. Г. Харт не стверджує, що громадяни повинні визнати закон, який надає їм підстави для дій, але пропонує широкий, відкритий набір причин, чому громадяни можуть визнати такий закон [4, р. 319]. Філософ зауважує, що не обов'язково підкорятися закону з моральних міркувань, однак все ж найбільш стабільною і впорядкованою правовою системою буде та, чиї громадяни і державні службовці, зазвичай, підкоряються закону з моральних міркувань [3, р. 683].

Соціальні правила слід відрізнити від соціальних звичок. Перші являють собою моделі поведінки, щодо яких члени соціальної групи мають рефлексивно-критичне ставлення. Серед подібних моделей поведінки не лише норми права, але й мораль, етикет тощо. Кожне із них викликає певний рівень соціального тиску, аби їм підкорятися. Соціальні ж звички, навпаки, є моделями поведінки, які не привертають до себе рефлексивно-критичного ставлення [5, р. 221].

Таким чином, стверджує філософ, у випадку зі звичкою чи послухом Х, який уповноважений (через законодавство) робити зобов'язаними людей (щоб вони виконували те, що він каже), не можна сказати, що люди мають або визнають зобов'язання виконати те, що каже Х. Мінімальними вимогами для останнього є: по-перше, слова Х мають загально прийматися як такі, що конституюють стандарт поведінки; по-друге, відношення до слів Х загально формується як підстави для того, щоб вчинити те, що каже Х, як підтримуючі

вимоги, за якими інші мають зробити те, що він каже [6, р. 89-90].

Ідея права, отже, може бути виражена через ідею правила, передусім, а не наказу, звички чи погрози. В цілому право – це сфера, до якої найбільш чітко належить поняття зобов'язання. У правовій системі природно говорити про все, що передбачено законами. Г. Харт приймає точку зору, відповідно до якої всі особи юридично зобов'язані дотримуватися кожного застосовного закону [7, р. 445-446].

Англійський вчений виділяє дві групи (типи) правил, які поєднуються між собою, і відображають сутність чи основу права (правової системи) як такого (як такої). Первинні правила (правила першого типу) встановлюють обов'язки, тобто приписують чинити щось чи утримуватися від чогось незалежно від бажання. Правила другого типу (вторинні) надають владу – публічну чи приватну, тобто надають первинним правилам офіційного статусу, юридичної дійсності, створюють можливості ввести нові правила першого типу, змінити чи скасувати старі правила або встановити контроль за їх виконанням (функціонуванням) [1, с. 86-87]. Вторинні правила включають у себе: 1) «правило визнання» – повинно вказати на ознаку чи ознаки, наявність яких у тому чи іншому (первинному) правилі визнається як кінцева ствердна вказівка на те, що перед нами саме таке правило, яке група повинна підтримувати соціальним тиском; 2) «правило зміни» – передбачає функціонування деякої влади, яка має право запроваджувати нові первинні правила для більшості (решти) суспільства, змінювати чи скасувати існуючі; 3) «правило суду» – надає визначенням інстанціям повноваження авторитетно встановлювати, чи було порушено в конкретному випадку первинне правило, чи ні [1, с. 99-102]. Разом із тим, спільним для обох груп правил виступає те, що вони являють собою певного роду «стандарт, за якими конкретні дії можна критично оцінювати» і в яких «обов'язки і права є центральними елементами в концепції їх синтезу (або синтезу первинних і вторинних правил)» [8, с. 13].

Що стосується безпосередньо обов'язків, то найважливіший постулат для визначення їх змісту зводиться до того, що вони передбачають наявність правил. Останніми й приписуються обов'язки, коли має місце загальна вимога їм відповідати, що підкріплена значним тиском з боку соціуму по відношенню до тих, хто бажає від них ухилитись чи їх не виконати. Подібний соціальний тиск має бути серйозного наміру. При цьому, відзначає Г. Харт, обов'язки можуть опиратися на звичаї, може не існувати централізованої системи покарання за їх невиконання, санкція може виражатися у словесному осуді чи апеляції щодо

необхідності дотримання правил тощо [1, с. 92]. Окрім цього, природа обов'язків передбачає, що існуючі правила, підкріплені серйозним тиском з боку соціуму, вважаються необхідними елементами підтримання соціального життя чи деяких його цінних проявів. Також природа обов'язків характеризується тим, що вони, приписані правилами, можуть суперечити бажанню тих, на кого покладені. Іншими словами, обов'язки, встановлюючи деяку частку жертвовності й самовідречення, можуть конфліктувати з приватними інтересами [1, с. 92-93].

Виходячи з позиції англійського вченого, для існування юридичного зобов'язання необхідна наявність наступних мінімальних умов: по-перше, існує правова система; по-друге, існує первинне правило, що накладає зобов'язання, якщо має місце певний набір фактів; по-третє, формується певний набір фактів [9, р. 406]. Попри те, що юридичне зобов'язання супроводжується певним соціальним тиском, Г. Харт не вірить, що особа, яка насправді мала зобов'язання, відчувала тиск. Філософ не вважає також, що юридичні зобов'язання існують лише там, де мають місце загальноприйняті соціальні правила щодо їх змісту [10, р. 1234].

Г. Харт не відходить у своїх судженнях від усталеного погляду на розподіл обов'язків на правові та моральні, однак подає власне трактування на предмет їх співвідношення між собою. Так, перш за все, правові й моральні обов'язки схожі в таких характеристиках, як: а) переслідують ціль окреслити межі поведінки індивіда незалежно від його бажання, підкріплюючись для цього суспільним тиском; б) їх виконання не є певною заслугою, але мінімальним внеском індивіда до суспільного життя; в) охоплюють собою правила, що керують поведінкою індивідів у переважно постійно повторюваних ситуаціях [1, с. 175].

Водночас, англійський вчений наголошує, що моральним правилам (обов'язкам) характерні деякі риси, що відрізняють їх від правових та інших соціальних правил. Ними є:

1. Важливість – передбачає усвідомлення значимості моральних правил, що й потребує їх підтримки; така значимість може проявлятися в наступному: а) моральні правила утверджуються для протидії «грі пристрастей», яку вони обмежують, а також ціною принесення у жертву інтересів індивідів; б) вагомими формами соціального тиску, що чиниться як для приведення індивідуальних випадків до одноманітності, так і для забезпечення передачі й вивчення моральних стандартів у всьому суспільстві; в) всезагальне визнання того, що, якби моральні стандарти не були загальноприйнятими, в житті індивідів сталися б неприємні зміни [1, с. 176-177].

2. Імунітет до свідомої зміни – означає неможливість зміни чи скасування моральних правил

через вольовий, свідомий акт, як це має місце в ситуації з правовими правилами [1, с. 178].

3. Добровільний характер порушень моралі – йдеться про те, що, на протигагу правовій відповідальності, де вона не скасовується з підстави, за якої особа не змогла втримати себе в межах закону, який вона порушила, при моральній відповідальності «повинен» ознаменує «можеш», а тому «я не міг не» є завжди виправданням (вибаченням) [1, с. 182].

4. Форма морального тиску – тиск з боку моралі полягає в апеляції до поваги, яка закладена у правилах, що важливі самі по собі, та які розділяють всі, кому вони адресовані [1, с. 183]. Додамо тут, що моральні обов'язки мають форму нагадування індивіду про те, що він не дотримувався правил, які соціальна група розглядає як ті, що мають серйозне значення, і вимагає від нього їх дотримання [2, р. 103].

Окрім того, виходячи з позиції Г. Харта, мораль не зводиться лише до обов'язків, адже мають місце такі форми моралі, які виходять за межі загальноприйнятої у суспільстві моралі. По-перше, йдеться про так звані моральні ідеали, які перевищують сутність повинності, адже заслуговують похвали. Приклади тут – герой і святий. По-друге, існує низка чеснот (милосердя, щедрість, терпіння тощо), які також перевищують повинність, адже за допомогою них людина турбується про інтереси інших чи жертвує особистими інтересами [1, с. 185].

Висновки. Таким чином, Г. Харт розділяє правові та моральні обов'язки, враховує мотиваційну та навіть рефлексивно-критичну складову в сприйнятті обов'язків, які покладаються на індивіда законом. Право в Г. Харта зводиться до правил, які, серед іншого, приписують обов'язки, що повинні виконуватися незалежно від волі осіб. Проте при цьому Г. Харт вказує на два вагомні аспекти, притаманні обов'язкам: по-перше, так званий «внутрішній аспект правил», тобто мотивація

індивідів стосовно виконання ними визначених обов'язків; найкраще при цьому – аби індивіди дотримувались правових приписів з моральних міркувань; по-друге, фактор суспільного тиску, який показує, що від індивіда соціум очікує виконання ним обов'язків, подібно як і він може очікувати від інших такого ж виконання. Як правові, так і моральні обов'язки окреслюють межі поведінки індивідів, а їх виконання сприймається як мінімальний внесок осіб у суспільне життя. Разом із тим, особливості моральних обов'язків визначаються через їх посилену значимість, особливу форму морального тиску, імунітет до свідомої зміни та добровільний характер їх порушень. Більше того, існує низка проявів дії моралі (моральні ідеали та чесноти), які виходять за межі моральних обов'язків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Харт Г.Л.А. Понятие права. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2007. 302 с.
2. Hart H.L.A. Legal and moral obligation. *Essays in Moral Philosophy*. Ed. by A.I. Melden. Seattle: University of Washington Press. P. 82–107.
3. Starr W.C. Law and morality in H.L.A. Hart's legal philosophy. *Marquette Law Review*. 1984. Vol. 67. P. 673–689.
4. Bix B.H. The nature of legal obligation. *Ordines*. 2015. № 2. P. 310–336.
5. Crowe J., Agnew L. Legal obligation and social norms. *Adelaide Law Review*. 2020. № 41. P. 217–241.
6. Дудченко В.В. Концепція права Герберта Харта. *Актуальні проблеми політики*. 2012. Вип. 46. С. 9–18.
7. Priel D. Sanction and obligation in Hart's theory of law. *Ratio Juris*. 2008. № 21. P. 404–411.
8. Zipursky B.C. Legal obligations and the internal aspects of rules. *Fordham Law Review*. 2006. Vol. 75. P. 1229–1253.